

Η κριτική στη θεωρησιακότητα και η εμπειρία της εξαθλίωσης

Θανάσης Γκιούρας

Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA).
Πρώτη ενότητα, τόμος 4: Karl Marx / Friedrich Engels: Έργα, άρθρα, σχέδια. Τέλη Αυγούστου 1844 έως Απρίλιο 1846. Επιμέλεια Regina Roth και Christine Weckwerth. Έκδοση του Διεθνούς Ιδρύματος Marx-Engels (IMES), Άμστερνταμ. Βερολίνο / Βοστώνη, De Gruyter Akademie Forschung 2022. 2 τόμοι, 1640 σελίδες.

Μέσα από όλες τις δυσχέρειες που συναντά ένα έργο μακράς διαρκείας, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για την κριτικά επιμελημένη έκδοση ενός ογκώδους και ιδιαίτερα απαιτητικού υλικού, το εγχείρημα της έκδοσης των Απάντων του Karl Marx και Friedrich Engels, γνωστό με το χαρακτηριστικό ακρωνύμιο MEGA (Marx-Engels-Gesamtausgabe) συνεχίζει επιτυχώς την πορεία του. Μετά από την ολοκλήρωση της ενότητας των χειρογράφων για το Κεφάλαιο, το επιτελείο των MEGA έχει στραφεί στην σταδιακή δημοσίευση τόμων από τις υπόλοιπες ενότητες: τις κριτικές, πολιτικές και δημοσιογραφικές καταγραφές, τις χειρόγραφες και ανέκδοτες σημειώσεις, την αλληλογραφία. Αναφορικά με την πρώτη ενότητα, κομβικό σημείο (το οποίο πέρασε απαρατήρητο στην Ελλάδα), ήταν η δημοσίευση του τόμου I/5, ο οποίος περιείχε όλα τα χειρόγραφα της περιβόητης Γερμανικής ιδεολογίας, το 2017. (Λόγω της μεγάλης γραμματολογικής σημασίας της εν λόγω έκδοσης θα επιστρέψουμε σ' αυτήν εν ευθέτω χρόνω με ένα σχόλιο). Η σειρά συμπληρώνεται πλέον από τον τόμο I/4, ο οποίος περιέχει κείμενα της ίδιας περίπου περιόδου με την Γερμανική ιδεολογία, τα σημαντικότερα εκ των οποίων είναι προ πολλού γνωστά στο ενδιαφερόμενο αναγνωστικό κοινό παγκοσμίως.

Ο τόμος I/4 περιέχει την απαρχή και τα πρώτα βήματα της συνεργασίας μεταξύ Marx και Engels, η οποία επρόκειτο να εκταθεί ουσιαστικά σε όλο τον 19ο αιώνα – ακόμη και μετά τον θάνατο του Marx, καθώς ο Engels μέχρι και το έτος του δικού του θανάτου, το 1895, ασχολείται κατά κύριο λόγο με την επιμέλεια και έκδοση κειμένων του φίλου και συνεργάτη του. Τα σημαντικότερα έργα που περιλαμβάνονται στον εν λόγω τόμο είναι η *Αγία Οικογένεια*, η πρώτη συστηματική αντιπαράθεση με εκπροσώπους της λεγόμενης νεοεγγελιανής διάνοησης, κυρίως γύρω από τον Bruno Bauer, δημοσιευμένη τον Φεβρουάριο του 1845· έτερο έργο είναι η πρώτη μονογραφία του Engels, *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, δημοσιευμένη το ίδιο έτος.

Από μια μακροσκοπική θεώρηση, η οποία προσφέρεται από τον 21ο αιώνα, μπορεί σχηματικά να υποστηριχτεί πως τα δύο αυτά έργα οριοθετούν (χωρίς να εξαντλούν) την πορεία της κριτικής που θα ακολουθήσουν, μέσα από έναν ιδιάζοντα καταμερισμό εργασίας, οι δύο στοχαστές τις δεκαετίες που θα ακολουθήσουν. Μέσα από την αφετηρία της – ρητά επηρεασμένης από την ανθρωπολογική αντίληψη του Ludwig Feuerbach – η *Αγία Οικογένεια*, κατά βάση ένα έργο του Marx, θα κορυφώσει ήδη με τον τίτλο της τις κριτικές αντιπαραθέσεις της νεοεγγελιανής διάνοησης, το κομβικό στοιχείο των οποίων δεν είναι πρωτίστως οι διαφοροποιήσεις στο πολιτικό πεδίο (αυτές θα προκύψουν σε ένα δεύτερο βήμα, κυρίως αναφορικά με τη στάση του Arnold Ruge), αλλά οι διαφορετικές αλληλοδιαδεχόμενες και αλληλοαποκλειόμενες αντιλήψεις περί της ‘πραγματοποίησης’, δηλαδή της διαμόρφωσης του πραγματικού στο πεδίο των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Προς τούτο είναι ενδεικτική εδώ η εναρκτήρια παράγραφος του εν λόγω συγγράμματος: «Ο πραγματικός ανθρωπισμός δεν έχει στη Γερμανία κανέναν πιο επικίνδυνο εχθρό από την πνευματοκρατία ή τον θεωρησιακό ιδεαλισμό, ο οποίος στη θέση του πραγματικού ατομικού ανθρώπου θέτει την “αυτοσυνείδηση” ή το “πνεύμα”, και διδάσκει μαζί με τον Ευαγγελιστή: “τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἄσθενής”. Εννοείται, ότι αυτό το άσαρκο πνεύμα έχει πνεύμα μόνο στη φαντασία του. Αυτό που καταπολεμούμε στην κριτική του Bauer, είναι ακριβώς η θεωρησιακότητα που αναπαράγεται ως γελοιογραφία. Την θεωρούμε ως την πληρέστερη έκφραση της χριστιανο-γερμανικής αρχής, η οποία κάνει την τελευταία προσπάθειά της, μετατρέποντας την ίδια “την κριτική” σε μια υπερβατική δύναμη». Η κριτική συνεπώς της θεωρησιακότητας, και μάλιστα μιας θεωρησιακότητας η οποία φιλοδοξεί να υπερβεί τις συστηματικές προδιαγραφές του εγγελιανού φιλοσοφικού συστήματος, αποτελεί τον στόχο του εν λόγω έργου, το οποίο μπορεί να διαβαστεί και ως παρωδία μιας φαινομενολογίας του πνεύματος, παρουσιάζοντας μέσα από διάφορες οπτικές, χαρακτήρες πραγματικούς και πεζογραφικούς, ως φορείς αντίστοιχων θεω-

ρησιακών στάσεων – και επιχειρηματολογώντας από την πλευρά του ‘πραγματικού ανθρωπισμού’. Ενώ ο στόχος της κριτικής είναι οι εν λόγω πεποιθήσεις και αναπτύξεις του κύκλου των αδελφών Bauer, το βασικό πλαίσιο της είναι η σφαίρα της δημοσιότητας, περιλαμβάνοντας κείμενα φιλοσοφικής όσο και λογοτεχνικής αξίωσης. Από τα δεύτερα, μέσα από την κριτική του Marx θα απαθανατιστεί το μυθιστόρημα του Eugène Sue *Τα μυστήρια των Παρισίων*, δημοσιευμένο το 1842, και διάσημο ήδη την περίοδο αυτή.

Πέρα από διάσπαρτες, επιστολογραφικές κυρίως, διατυπώσεις, η αρχική κριτική του Marx στον Bauer, με τίτλο *Για το εβραϊκό ζήτημα*, θα δημοσιευτεί στις αρχές του 1844 στη Γερμανο-γαλλική *Επετηρίδα*, ως απάντηση σε δημοσιεύσεις του Bruno Bauer για το εβραϊκό ζήτημα. Ο Marx δεν θα αναφερθεί στο διμερές αυτό κείμενο τις υπόλοιπες δεκαετίες, αλλά αυτό το ίδιο θα αποκτήσει σημαντικές διαστάσεις πρόσληψης τον 20ό αιώνα, καθώς, ενδεικτικά, θα ενταχθεί αφενός σε ένα γραμματολογικό πλαίσιο κριτικής πρόσληψης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως αυτά έχουν διατυπωθεί κυρίως από τη Γαλλική Επανάσταση, και αφετέρου – μέσα από επιδέξια μεροληπτικές αναγνώσεις – θα χρησιμεύσει ως πρώτη ύλη για τον χαρακτηρισμό (και) του Marx ως αντισημίτη. Εν προκειμένω, λίγοι σχολιαστές θα στραφούν στη μελέτη των αρχικών αναπτύξεων, που αποτελούν την αφορμή για την κριτική του Marx, δηλαδή στα κείμενα του Bruno Bauer για τους Εβραίους. Εκεί βεβαίως, μπορεί να βρει κανείς όχι απλά αιτιάσεις για την αρνητική στάση των Εβραίων στη σύγχρονη κοινωνία («Κανένας Εβραίος δεν κατάφερε κάτι αποφασιστικό στην κριτική, κανένας ενάντια της»), αλλά και σκληρούς χαρακτηρισμούς για συγκεκριμένες πρακτικές Εβραίων στη Γερμανία, όπως φέρ’ ειπείν η χριστιανική βάπτισμα με σκοπό την κοινωνική αποδοχή και ενσωμάτωση. Αποτελεί ιδιαίτερα χαρακτηριστική στάση του Marx, ότι στην απάντησή του δεν ασχολείται διόλου με αυτές τις διατυπώσεις του Bauer, οι οποίες, θα μπορούσε να υποστηριχτεί, τον έθιγαν προσωπικά, καθώς ο πατέρας του, Heinrich Marx, είχε προχωρήσει σε βάπτισμα (δική του και των τέκνων του), για να μπορέσει να συνεχίσει να ασκεί το δικηγορικό επάγγελμα. Ο Marx θα επιμείνει, τόσο στο *Εβραϊκό ζήτημα* όσο και στην *Αγία Οικογένεια*, να ερμηνεύει το εβραϊκό ζήτημα με πολιτικούς όρους – τα θεολογικά ζητήματα ερμηνεύονται με εννοιολογία ενός πεδίου διαφορετικού από τη θεολογία (δηλαδή ενός πεδίου της πραγματικότητας). Όσο για την περιβόητη σχέση των Εβραίων με το χρήμα και τη χρηματική οικονομία, θα πρέπει και εδώ – όπως σε κάθε παρόμοια περίπτωση – να ληφθεί υπόψη ο συγκεκριμένος ιστορικός ορίζοντας, ενόψει του οποίου η κριτική διάνοηση προσπαθεί να ερμηνεύσει τις επιπτώσεις των κοινωνικών μετατροπών που συνοδεύουν τον εκχρηματισμό της οικονομίας: χαρακτηριστικό προς τούτο

είναι το συγκαρινό κείμενο του Moses Heß *Περί του χρήματος*, το οποίο θα δημοσιευθεί το 1845.¹

Η κριτική αυτή του Marx θα συνεχιστεί στην *Αγία Οικογένεια*. Καθώς η προσδοκώμενη από τον Marx απάντηση του Bauer στην κριτική του πρώτου (στο *Εβραϊκό ζήτημα*) δεν θα εμφανιστεί τους επόμενους μήνες, ο Marx θα αποφασίσει μαζί με τον Engels, μετά την δεύτερη και καθοριστική συνάντησή τους στο Παρίσι τον Αύγουστο του 1844, να υποβάλλουν σε συστηματική κριτική την *Γενική Γραμματολογική Εφημερίδα* (*Allgemeine Literatur-Zeitung*), η οποία εκδίδεται από τον Bruno Bauer και τους αδελφούς του, Edgar και Egbert (η τριάδα αυτή των αδελφών αποτελεί την ιστορική βάση της επίσης τριαδικής Αγίας Οικογένειας). Το αποτέλεσμα θα είναι ένα σύγγραμμα που καταλαμβάνει 210 σελίδες στον εν λόγω τόμο των *Απάντων*. Εδώ θα αναπτυχθεί πλέον σε πληρότητα τόσο η κριτική απόρριψη της θεωρησιακότητας και της κρυφής ή πρόδηλης θεολογίας, όσο και η ειρωνική αντιμετώπιση του εκάστοτε αντιπάλου. Ο αναγνώστης και η αναγνώστρια ξαναβρίσκουν εδώ μοτίβα κριτικής που έχουν διατυπωθεί ήδη στο *Εβραϊκό ζήτημα*: «Μια κύρια ενασχόληση της απόλυτης κριτικής [= B. Bauer] έγκειται στο να τοποθετεί όλα τα επίκαιρα ζητήματα στη σωστή θέση τους. Δεν απαντά δηλαδή στα πραγματικά ερωτήματα, παρά παρεισάγει εντελώς άλλα ερωτήματα. Όπως κάνει τα πάντα, έτσι πρέπει και να κάνει αρχικά τα “επίκαιρα ζητήματα”, να τα κάνει δικά της, κριτικά-κριτικά ερωτήματα. Εάν επρόκειτο για τον Ναπολέοντιο Κώδικα, τότε αυτή θα αποδείκνυε πως ουσιαστικά πρόκειται για την “Πεντάτευχο”. Η θέση της στα “επίκαιρα ζητήματα” είναι η κριτική παραποίηση και παραμόρφωσή τους. Έτσι διέστρεψε και το “Εβραϊκό ζήτημα” με τέτοιο τρόπο, ώστε δεν χρειάστηκε να εξετάσει την πολιτική χειραφέτηση, για την οποία πρόκειται στο ζήτημα αυτό, παρά αρκέστηκε με μια κριτική της εβραϊκής θρησκείας και με μια περιγραφή του χριστιανο-γερμανικού κράτους». Η κριτική του Marx στον Bruno Bauer είναι συστηματική, χωρίς να περιορίζεται διόλου στα κείμενα για το εβραϊκό ζήτημα, αλλά επεκτείνεται σε μεγάλο μέρος του μέχρι τότε έργου του ριζοσπάστη θεολόγου. Στο πλαίσιο αυτό θα αναφερθεί και στο πρόσφατο για την εποχή σύγγραμμα του Bauer *Ο αποκαλυμμένος Χριστιανισμός*. Μια ενθύμηση στο 18ο αιώνα και μια συμβολή στην κρίση του 19ου (*Das entdeckte Christentum. Eine Erinnerung an das achtzehnte Jahrhundert und ein Beitrag zur Krisis des neunzehnten*, Ζυρίχη 1843). Το έργο αυτό είχε κατασχεθεί ήδη στον τόπο εκτύπωσής του, στο πλαίσιο των αντιδράσεων για το κριτικό έργο του Strauß για τον βίο του Ιησού. Ο Marx είχε καταφέρει να αποκτήσει ένα από τα ελάχιστα αντίτυπα που διέφυγαν της

¹ Το κείμενο αυτό, όπως και το μαρξικό *Εβραϊκό ζήτημα*, περιλαμβάνεται στην Ανθολογία 1840 που αναφέρεται στην προηγούμενη υποσημείωση.

κατάσχεσης, αξιοποιώντας το απόκτημά του στην κριτική της Αγίας Οικογένειας.

Πέρα ωστόσο από την αντιπαράθεση με τον κύκλο των αδελφών Bauer, η οποία θα καταπλακωνόταν από τα ιστορικά συμβάντα των επόμενων δεκαετιών του 19ου αιώνα μέχρις σημείου να γίνει ακατανόητη ήδη στα τέλη του 19ου αιώνα, η Αγία Οικογένεια θα αποκτούσε ιδιαίτερη σημασία, από τον 20ό αιώνα, καθώς θα θεωρούνταν ως αφετηριακό πλαίσιο για μια ιστορία της υλιστικής φιλοσοφίας. Η αφορμή γι' αυτό θα ήταν οι παραθέσεις του υποκεφαλαίου με τίτλο *Κριτική μάχη ενάντια στον γαλλικό υλισμό*, από το έκτο κεφάλαιο του συγγράμματος. Γενιές μαρξιστών θα ακολουθούσαν τις συνοπτικές παραθέσεις του Marx για τον αγγλικό και γαλλικό υλισμό ως οδοδείκτες για μια ιστορία της φιλοσοφίας, βάζοντας – ως εθισται – παράμερα έτερες ιστορικές αναπτύξεις. Η τάση αυτή ενισχύθηκε συν τοις άλλοις από τη δημοσίευση των σημειώσεων του Λένιν για την Αγία Οικογένεια (τόμ. 29 της ελληνικής έκδοσης των Απάντων), όπου το εν λόγω υποκεφάλαιο χαρακτηρίζεται «ένα από τα πολυτιμότερα του βιβλίου... Το κεφάλαιο αυτό είναι ένα σύντομο δοκίμιο της ιστορίας του γαλλικού υλισμού. Εδώ θα έπρεπε να αντιγραφεί ολόκληρο το κεφάλαιο από την αρχή ως το τέλος, περιορίζομαι όμως σε μια σύντομη περίληψη του περιεχομένου του» (ό.π., σ. 28). Έπρεπε να περάσουν κάποιες δεκαετίες έως ότου ο Olivier-René Bloch δημοσιεύσει το 1977 στο περιοδικό *La Pensée* (τχ. 191) το άρθρο «Marx, Renouvier, et l'histoire du materialisme», αποδεικνύοντας πως ο Marx είχε στο σημείο αυτό χρησιμοποιήσει με μεγάλη ελευθερία παραθέματα και αναπτύξεις από το εγχειρίδιο του Charles Renouvier, *Manuel de philosophie moderne*, που είχε δημοσιευθεί στο Παρίσι το 1842 – αυτό εξηγεί και την αναφορά σε έναν «Γάλλο συγγραφέα» στο εν λόγω υποκεφάλαιο, από τον οποίο ο Marx παραθέτει ένα παράθεμα κατ' εξαίρεση εντός εισαγωγικών. Ο Marx είχε συνδυάσει τα λεγόμενα του Renouvier πολύ πιθανόν με αντίστοιχες παραθέσεις από τα συγγράμματα του Feuerbach για την ιστορία της φιλοσοφίας, παρουσιάζοντας έτσι την δική του εκδοχή για την ιστορία της φιλοσοφίας στην πρώιμη νεωτερικότητα.

Η δημοσίευση της Αγίας Οικογένειας θα απασχολήσει τόσο τον Τύπο όσο και το επιστολογραφικό δίκτυο στο οποίο εμπλέκονται οι συντάκτες της. Ο Bruno Bauer θα σπεύσει εν τέλει να απαντήσει στην κριτική που έχει διατυπωθεί εναντίον του στην Αγία Οικογένεια, με το βιβλιοκριτικό δοκίμιο *Χαρακτηρισμός του Ludwig Feuerbach* (*Charakteristik Ludwig Feuerbachs*. Wigands Vierteljahrsschrift, 3ος τόμος, 1845). Στο κείμενο αυτό η βασική κριτική απευθύνεται στον Ludwig Feuerbach, απορρίπτοντας την ανθρωπολογική κριτική της θρησκείας ως υποκατάστατο θεολογίας. Προς το τέλος του κειμένου, ο

Bauer – βασισμένος σε μια ανώνυμη (ευνοϊκή) βιβλιοκριτική της Αγίας Οικογένειας στο περιοδικό Βεστφαλικό Ατμόπλοιο, και όχι σε ανάγνωση του συγγράμματος καθεαυτού – θα κατατάξει τους Marx και Engels στη χορεία των επιγόνων του Feuerbach, και επιπλέον θα διαπιστώσει πως δεν έχουν εννοήσει τι είναι η κριτική. Ο Marx και ο Engels θα απαντήσουν στην κριτική αυτή με το σύντομο άρθρο *Ενάντια στον Bruno Bauer* (περιέχεται στον τόμο), το οποίο θα δημοσιευθεί στο περιοδικό Καθρέφτης της κοινωνίας τον Ιανουάριο του 1846 (για το εν λόγω περιοδικό βλ. παρακάτω). Ωστόσο, η αντιπαράθεση αυτή, σε συνδυασμό με την πληροφορία από την πλευρά του τότε συνεργάτη Moses Heß, ότι υπάρχουν χρηματοδότες από τη Βεσφαλία, πρόθυμοι να συμβάλλουν στη δημοσίευση ενός τριμηνιαίου περιοδικού, θα ωθήσει τους δύο συνεργάτες στο σχεδιασμό ενός τέτοιου εκδοτικού εγχειρήματος που θα λάβει το όνομα Γερμανική ιδεολογία – και θα παραμείνει εντέλει απραγματοποίητο, κυρίως για οικονομικούς λόγους.

Σ' αυτή τη φάση της βιογραφικής και ερευνητικής πορείας του Marx και του Engels η κριτική στη θεωρησιακότητα ή, όπως διατυπώνεται συχνά, στη φιλοσοφία, συνδυάζεται με μια εμφαντική στροφή στην (εμπειρική) πραγματικότητα ως βάση της νόησης και ως πλαισίου που παρέχει τα τελικά κριτήρια αποτίμησης των φιλοσοφικών εννοιολογημάτων. Υπό την οπτική αυτήν – η οποία δεν θα μείνει αμετάβλητη, τουλάχιστον για τον Marx, τα χρόνια που θα ακολουθήσουν – αποκτά ιδιαίτερη σημασία η πρώτη μονογραφία του τότε εικοσιπεντάχρονου Friedrich Engels Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία. Στη βάση ιδίας εποπτείας και πρωτότυπων πηγών (*Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen*). Το σύγγραμμα αυτό, δημοσιευμένο το 1845 στη Λιψία, επρόκειτο να είναι η πρώτη εν γένει συστηματική καταγραφή του αναφερθέντος αντικείμενου, συνδυασμένη τόσο με μια ιστορική προοπτική όσο και με ηθικοπολιτικές διατυπώσεις από την πλευρά του συντάκτη του. Χαρακτηριστικά, ο ίδιος θα τονίζε στον Πρόλογο: «Στη διάρκεια εικοσιενός μηνών είχα την ευκαιρία να γνωρίσω από κοντά το αγγλικό προλεταριάτο, τις προσπάθειές του, τα δεινά και τις χαρές του, με προσωπική εποπτεία και προσωπική επαφή, και συγχρόνως να συμπληρώσω την εποπτεία μου με τη χρήση των απαραίτητων πρωτότυπων πηγών. Αυτό που είδα, άκουσα και διάβασα, βρίσκεται επεξεργασμένο στο ανά χείρας σύγγραμμα. Είμαι έτοιμος να δω όχι μόνο τη σκοπιά μου αλλά και τα γεγονότα που παρουσιάζονται, να δέχονται επίθεση από πολλές πλευρές, ιδιαίτερα εάν το βιβλίο μου πέσει στα χέρια Άγγλων. Γνωρίζω επίσης καλά, πως θα μπορεί κανείς να μου υποδείξει εδώ κι εκεί ένα ασήμαντο σφάλμα, το οποίο σε ένα τέτοιο αντικείμενο και με τις πολυσχιδείς προϋποθέσεις του δεν θα μπορούσε να το αποφύγει ακόμη και ένας Άγγλος, πολύ δε περισσότερο καθώς στην ίδια την Αγγλία δεν υπάρχει εισέτι

ούτε ένα έργο, το οποίο, όπως το δικό μου, να πραγματεύεται όλους τους εργάτες· δεν διστάζω όμως ούτε στιγμή να προκαλέσω την αγγλική αστική τάξη, να μου υποδείξει ένα σφάλμα σε έστω ένα και μοναδικό δεδομένο που να έχει σημασία για τη σκοπιά του όλου – να μου το υποδείξει με εξίσου πρωτότυπα τεκμήρια, όπως το έχω παρουσιάσει εγώ.

Η παρουσίαση των κλασικών καταστάσεων του προλεταριάτου του βρετανικού βασιλείου – ιδιαίτερα δε την παρούσα στιγμή – έχει ιδιαίτερα για τη Γερμανία μεγάλη σημασία. Ο γερμανικός σοσιαλισμός και κομμουνισμός έχει ξεκινήσει περισσότερο από κάθε άλλον από θεωρητικές προϋποθέσεις· εμείς οι Γερμανοί θεωρητικοί γνωρίζαμε εισέτι ελάχιστα πράγματα για τον πραγματικό κόσμο, για να μπορέσουν οι πραγματικές σχέσεις να μας ωθήσουν σε μεταρρυθμίσεις αυτής της “κακής πραγματικότητας”. Από τους επίσημους εκπροσώπους αυτών των μεταρρυθμίσεων σχεδόν κανένας άλλος δεν κατέληξε στον κομμουνισμό εκτός από την φοιερμπαχιανή διάλυση της εγγελιανής θεωρησιακότητας».

Βεβαίως, η αναγνώστρια και ο αναγνώστης αυτού του μέχρι σήμερα αξιανάγνωστου (όχι μόνο λόγω του ύφους του) συγγράμματος δεν θα δυσκολευτεί να εννοήσει την μεγάλη στροφή του συντάκτη του στην περιγραφή και ανάλυση αγρίως εμπειρικών καταστάσεων, οι οποίες, συν τοις άλλοις, προοικονομούν ερωτηματοθεσίες, οι οποίες δεκαετίες αργότερα θα θεμελιώσουν το πεδίο της λεγόμενης αστεακής κοινωνιολογίας. Ωστόσο, μια αφελής εμμονή στην εμπειρική πραγματικότητα ως πλαίσιο που εμπεριέχει τα κριτήρια της αλήθειας του υπό ανάλυση πεδίου, δεν θα τιμούσε τον νεαρό Engels, ο οποίος, όπως ρητά τονίζει ο ίδιος, συνδύασε την ‘ιδία εποπτεία’ του με την μελέτη ‘πρωτότυπων’ πηγών: «Αυτό που είδα, άκουσα και διάβασα [δική μου έμφαση, Θ. Γ.]». Η ιστορική πλαισίωση του εκάστοτε αντικειμένου θα παραμείνει ένα από τα χαρακτηριστικά και ισχυρά σημεία του Engels μέχρι κυριολεκτικά το τέλος του βίου του.

Η δημοσίευση αυτών των γνωστών συγγραμμάτων συνοδεύεται από την πρώτη διεξοδικά επιμελημένη δημοσίευση ενός μαρξικού χειρογράφου 44 σελίδων, το οποίο περιέχει μια συστηματική κριτική της θεωρίας των παραγωγικών δυνάμεων ενός έθνους, όπως την έχει διατυπώσει το πρώτο μισό του αιώνα ο Friedrich List. Είναι σαφής και εδώ η κριτική αιχμή στο πεδίο της εννοιολόγησης, όπως – ακόμη – το φοιερμπαχιανό ίχνος της ανάλυσης (παρόλο που στις αρχές του ίδιου έτους έχουν καταγραφεί οι περιβόητες θέσεις στον Feuerbach). Ένα μικρό δείγμα επ’ αυτού: «Για να διαλύσει κανείς την μυστικιστική ομίχλη που περιβάλλει την “παραγωγική δύναμη”, αρκεί να συμβουλευτεί οποιαδήποτε στατιστική. Γίνεται εκεί λόγος για υδροδύναμη, για ατμοδύναμη, για ανθρωποδύναμη, για ιπποδύναμη. Όλες αυτές είναι

“παραγωγικές δυνάμεις”. Αποτελεί άραγε μια μεγάλη αναγνώριση του ανθρώπου, να αναφέρεται μαζί με το άλογο, τον ατμό και το νερό ως “δύναμη”; Στο παρόν σύστημα, όπου μια στραβή πλάτη, μια στρέβλωση των οστών, μια μονόπλευρη εκπαίδευση και ενίσχυση ορισμένων μυών κ.λπ. σε καθιστά παραγωγικότερο, τότε η στραβή πλάτη σου, τα στρεβλά μέλη σου, η μονόπλευρη μυϊκή λειτουργία σου είναι μια παραγωγική δύναμη. Όταν η πνευματική κενότητά σου είναι παραγωγικότερη από την πλούσια πνευματική δραστηριότητά σου, τότε η πνευματική κενότητά σου είναι μόνο μια παραγωγική δύναμη κ.λπ., κ.λπ. Εάν μια μονότονη απασχόληση σε καθιστά ικανότερο για την απασχόληση αυτή, τότε αυτή η μονοτονία είναι μια παραγωγική δύναμη. Μήπως ενδιαφέρει τον αστό, τον εργοστασιάρχη, να αναπτύξει ο εργάτης όλες τις ικανότητές του, να δραστηριοποιήσει την παραγωγική δυνατότητά του, να δραστηριοποιηθεί αυτός ο ίδιος ανθρώπινα, δραστηριοποιώντας ταυτόχρονα το Ανθρώπινο;...». Όσο σαφής είναι εδώ εισέτι η επιρροή της φοιερμπαχιανής κριτικής, τόσο σαφής είναι και η συστηματική στροφή της κριτικής στις τρέχουσες οικονομικές κατηγορίες – ο Marx δεν γνωρίζει, και δεν μπορεί να γνωρίζει, πως η ενασχόληση αυτή θα καταλάβει σημαντικό τμήμα των επόμενων δεκαετιών της ζωής του.

Το υπόλοιπο υλικό του τόμου αφορά κατά κύριο λόγο δημοσιεύσεις του νεαρού Engels, ο οποίος ήδη τούτη την προεπαναστατική περίοδο δρα ως διάυλος ειδήσεων μεταξύ της Γερμανίας και του αγγλόφωνου κόσμου, συντάσσοντας άρθρα στα γερμανικά για την κατάσταση της βιομηχανικής ανάπτυξης στην Αγγλία, και αντιστοίχως στα αγγλικά, ενημερώνοντας το αγγλικό κοινό για τις προόδους του κομμουνισμού στην ηπειρωτική Ευρώπη. Αναφορικά με την γερμανική αρθρογραφία, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν τα «συμπληρώματα» στο σύγγραμμα για την κατάσταση της εργατικής τάξης, δημοσιευμένα στο Βεστφαλικό Ατμόπλοιο τον Ιανουάριο του 1846. Έτερο ενδιαφέρον κείμενο από το χέρι του Engels (σε συνεργασία με τον Moses Heß) είναι το συνταγμένο τον Φεβρουάριο του 1845 και για πρώτη φορά δημοσιευμένο στον παρόντα τόμο προσχέδιο ανακοίνωσης για τον Καθρέφτη της κοινωνίας (*Gesellschaftsspiegel*), μια περιοδική έκδοση, ο εύγλωττος υπότιτλος του οποίου είχε ως εξής: Όργανο για την εκπροσώπηση των ακτημόνων λαϊκών τάξεων και για τη διαφώτιση των κοινωνικών καταστάσεων του παρόντος. Ο Καθρέφτης σκοπεύει να «τεθεί εντελώς στο έδαφος των γεγονότων, να περιέχει μόνο γεγονότα και το συλλογισμό που βασίζεται άμεσα σε γεγονότα – έναν συλλογισμό, οι διαπιστώσεις του οποίου είναι και πάλι προφανή γεγονότα». Δεδομένου ότι ο Καθρέφτης θα ασχοληθεί κυρίως με την κατάσταση των εργατικών τάξεων, τα βασικά πεδία της έρευνάς του θα είναι οι μεγάλες πόλεις και οι βιομηχανικές και εργοστασιακές περιφέρειες (σήμερα θα λέγαμε, ζώ-

νες). Τα δε βασικά ενδιαφέροντά του θα είναι «η φύση της εργασίας καθε-
αυτή και δι' εαυτήν», η εξάρτηση των εργατών από τον εργοδότη τους, η
παραμέληση των εργατών από την κοινωνία. Ένα σύγχρονο διανοητικό πε-
δίο που θεωρεί ότι ασκεί κριτική επιστήμη βασισμένο στον Foucault, ενδέ-
χεται να θεωρήσει τα ερωτήματα αυτά τετριμμένα – ωστόσο αυτά τα ίδια
παραμένουν ιδιαίτερα επίκαιρα, εμπλουτισμένα με διαστάσεις, η ανάπτυξη
των οποίων πληροί τους περίπου δύο αιώνες που μας χωρίζουν από το εν
λόγω εγχείρημα.

Ο Marx θα συνεισφέρει στο βραχύβιο εκδοτικό εγχείρημα του *Καθρέφτη της
κοινωνίας*, εκτός από το σύντομο αναφερθέν κριτικό σημείωμα ενάντια στον
Bruno Bauer, με το κείμενο *Peuchet: Περί της αυτοκτονίας*. Εν προκειμένω, ο
Marx βασίστηκε στην αρχαική συλλογή του Γάλλου νομικού και οικονομο-
λόγου Jacques Peuchet, με τίτλο *Mémoires tirés des archives de La police de Paris,
pour servir à l'histoire de la morale et de la police, depuis Louis XIV jusqu'à nos jours*
(4 τόμοι, Παρίσι 1838), μεταφράζοντας αποσπάσματα από το εν λόγω έργο,
ενίοτε με δικές του παρεμβάσεις, και με δικά του σχόλια, για να καταδείξει
φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας, όπως αυτά που σκόπευε να φέρει στο
φως ο *Καθρέφτης*.² Ο Marx έχει προβεί σε παρόμοια εκδοτική εισφορά το
διάστημα Αύγουστος – Οκτώβριος 1844, όταν θα δημοσιεύσει στην γερμα-
νόφωνη εφημερίδα του Παρισιού *Εμπρός!* αποσπάσματα από το σύγγραμμα
του Ludwig Feuerbach *Η ουσία της πίστης με την έννοια του Λούθηρου* (*Das We-
sen des Glaubens im Sinne Luthers*), το οποίο είχε δημοσιευτεί στις αρχές του
καλοκαιριού του ίδιου έτους – μια κίνηση ενδεικτική, τόσο για την αφομοί-
ωση της φοϊερμπαχιανής θεωρίας από τον Marx, όσο και για την από πλευ-
ράς του πεποίθηση για την προπαγανδιστική αξία αυτής της θεωρίας σε ερ-
γατικούς κύκλους.

Ο τόμος I/4 των MEGA αρθρώνεται με τον γνωστό τρόπο σε δύο τόμους, εκ
των οποίων ο ένας περιέχει τα κείμενα σε χρονολογική σειρά, και ο δεύτε-
ρος, χαρακτηριζόμενος τεχνικά ως 'μηχανισμός' (Apparat), περιέχει τις ερ-
γοβιογραφίες, τις υπομνήσεις, τις πραγματολογικές και βιβλιογραφικές ση-
μειώσεις της επιμέλειας. Έχουμε κάθε λόγο να προσδοκούμε τη συνέχιση και
ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας.

² Η μετάφραση του χειρογράφου για τον Friedrich List, όσο και εκείνη του κειμένου για την
αυτοκτονία έχει ολοκληρωθεί από τον υποφαινόμενο, και θα περιέχεται σε μελλοντική συ-
μπληρωματική έκδοση της ανθολογίας κειμένων του Marx από τη δεκαετία του 1840.